

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A kisebbség nembelisége

GREZSA FERENC A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOMRÓL



1.

Greza Ferenc életművét elsősorban a Németh Lászlóról írt könyvei minősítik. Hatalmas szakmai és emberi iskola volt számára ezzel a különleges értékű és különleges formátumú életművel való bensőséges szakmai párbeszéd. Művei egyértelműen tanúsítják, hogy a kivételes szellemi és erkölcsi teljesítménnyel való foglalkozás magát a kutatót is fölnövesztette.

Trianon után a fiatal Németh László szinte kétségbeesetten kereste a magyarság megmaradásának és felegyenesedésének a lehetőségeit. A bajból is megtartó értéket akart teremteni.

„Trianonnak van egy fénysávnyi előnye is: a lelkiismeretes ember sokkal több hittel lehet ma magyar, mint előtte. A háború előtti magyarság hozzá volt láncolva tarka országa paradox válaszokat követelő problémáihoz. Most a széttört báb kiröpítette pillangóját. Az ötfelé hasadt országtest fölé győztesen csap ki az új eszmény: a magyar géniusz, a határokat nem ismerő vitális erő, mely addig tolja ki az ország határait, ameddig magyar láb lépni tud.

Magyarság a magyar állam helyett. Ez az a gondolat, melyen át a magyar író visszahajolhat elbocsátó közösségihez.”²³

A „fénysávnyi előny” emlegetése mindmáig sok vitát vált ki a magyarság sorskérdéseit Németh Lászlóhoz hasonlóan szívükön viselő gondolkodókban is.²⁴

A Németh László számot vetett azzal, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának és Magyarországnak szét kellett esnie. Ebben a szétesés utáni helyzetben kereste a magyar jövő lehetőségeit a minőség eszméjében.

Greza Ferenc már Juhász Gyula kutatóként is szembesült Trianon lelki hatásával, hiszen Trianon Juhász Gyulát a nemzeti tragédia énekesévé avatta.

Németh László életműve pedig a kisebbségi magyarság sorsával és antinómiáival való folyamatos szembenézésre is ösztönözte Greza Ferencet.

²³ Németh László: Új reformkor felé. In N. L.: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1989. 40–41.

²⁴ Márkus Béla alapos tanulmányban mérte föl Németh László és a kisebbségi magyar irodalmak kapcsolatát. In M. B.: „Külön sorsnak külön irodalom kell...” In uő. Külön sors – külön irodalom. Nap Kiadó. Bp. 2002. 139–194.

Németh Lászlóról szóló könyvei mély lelki-szellemi átérzéssel követik a tragikus sorsra jutott magyarságot újabb és újabb eszmékkel fölemelni akaró író törekvéseit.

Megmutatják üdvösségügyeinek kibontakozását és ellenséges közegbe ütközését.

A mai olvasó számára is személyiségformáló erő Németh László életművének eleven megidézése és mérlegelése Grezsa Ferenc munkáiban.

Nyomon követhetjük bennük a minőség forradalmárának önmagát szüntelenül megújító, újabb és újabb szellemi magaslatokat meghódító, szinte a tézis-antitézis-szintézis modellje szerint folyamatos építkező alkotó világkép-gazdagító munkáját.

Látjuk küzdelmeit: egy-egy közösségragasztó, közösségerősítő nagy tervének kibontakozását, majd lehetetlenné válását, utána pedig azonnal az újabb program megjelenését, megvalósulási kísérletét majd ellenerőkbe ütközését.

Különösen izgalmas Grezsa Németh László-könyvei közül a Tanú-korszak monográfiája, mely a Németh László-i gondolatrendszer alakulásának folyamatát tárja föl. A legnagyobb magyar szellemi vállalkozások egyikébe avat be ezáltal.

Németh László minden jelenséget a szellem emberének az igényével mérlegelt: „A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörödni az elő szórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég neki a valóság, értelmet követel; nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés egyetlen hálójába fonna.”²⁵

Árnyaltan mutatja meg Grezsa Ferenc azt is, hogy a Tanú-ban újraformálódik Németh László írói helyzettudata és stratégiája. Irodalomszemléletében fölerősödik a közösségi érvényű cselekvés programja.²⁶

Világirodalmi tanulmányaiban a „bartóki modell” gondolati meglapozását végzi el. A „barbárság” és „civilizáció” határvidékén a „közös emberi” értékeket, a kultúra újrateregethető „archetípusait” kutatja.²⁷

Tudományos cikkei pedig „újraépítik a hidat, amit a tudomány és a művészet, természet- és társadalomtudomány között a szellemtörténet fölégetett.”²⁸

Németh László programja a teljes magyarságnak szólt.

Európát túlságosan tág, a trianoni Magyarországot pedig túlságosan szűk perspektívának látta a magyarság számára. Megoldásként a közép-európai gondolatot ajánlotta.

Adyt tartotta a magyar nemzeti önismeret legmélyebb forrásának, de minden erejével arra törekedett, hogy az Ady megnevezte szétszóródás tényeivel pozitív programot állítson szembe. Így fogalmazta meg a „minőség forradalma” és a „tejtestvériség” eszméjét.²⁹

Programja centrumában a magyar nemzeti megmaradás létérdeke állt, de szétválaszthatatlannak tekintette a „nemzeti kiegyenesedés” és a „nemzetközi összeilleszkedés” eszméjét.

A reform „nemcsak a magyarság belső megújulásának esélye, hanem a „kisnépek zónája” számára is példa lehet, mely előmozdítja a „nemzeti államok” elhelyezkedését egy „nemzetfölötti birodalomban”.³⁰

²⁵ Németh László:

²⁶ Grezsa uo. 170.

²⁷ Grezsa uo. 181.

²⁸ Grezsa uo. 192.

²⁹ Grezsa uo. 202.

A *Válasz* célját is a nemzeti önismeret fejlesztésében, az európai tájékozódás tökéletesítésében, a fiatalok munkára sarkallásában és a kisebbségi magyarság „hídfokébe” szervezésében jelölte meg.³¹

A magyar rádió küldetését a „cserepeire tört nép összedrótozásában” látta. A *magyar rádió feladatai* című programadó tanulmányának gondolatmenetét Grezsa Ferenc az ilylyési „ötágú síp” előképének tekinti.³² Németh László e tanulmányának első fejezete az *Elszakadt magyarságról* szól. Rámutat arra a nemzeti szempontból tragikus tényre, hogy az elszakított erdélyi, felvidéki, vajdasági magyarságot magára hagyta Magyarország, ezért alkalmazkodni kénytelen új helyzetéhez.

Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyvének új kiadásáról írva ő is sorra veszi a magyar élet öt antinómiáját, életünk öt halálos sebét, melyek közül „egy-egy magában is elég, hogy elvérezzünk rajta, s ha mai állapotunkból ki akarunk lábalni, mind az ötöt be kell hegeszteniünk.”³³Az öt antinómia egyike az elszakított magyarság sorsa.

Németh László szerint „a magyarságnak Trianon után nem volt nagyobb feladata, mint hogy idegen kézbe került testvéreit, ott, ahol voltak, életben tartsa”. Magyarország azonban ezt a legfontosabb feladatát elmulasztotta, a kisebbségi magyarsággal törődött legkevésbé.³⁴

A kisebbségi magyarság helyzetét alig ismerjük. Keveset tudunk azokról a környező államokról, amelyekben a kisebbségi magyarság él.³⁵

Kemény ítéletet mond Németh László arról a magyarországi magatartásról, mely hangskodással és frázisokkal helyettesíti a nemzeti felelősséget. A kisebbségi magyarok „végre magukra maradt árvái egy pusztuló népnek”³⁶- állapítja meg.

Németh László a látélet elkészítésével párhuzamosan készíti terveit a magyarság megmentésére, de azt is hangsúlyozza, hogy kelet-közép-európai sorsközösség tagjai vagyunk. „A magyarságnak vagy európai problémák megoldását kell magára venni – vagy a maga problémáiban is alulmarad.”³⁷

Ebben a nagy igényben még Németh Lászlónak az a hite szólalt meg, hogy Kelet-Közép-Európa népei összefognak, belátják, hogy ez a történelem parancsa.

Ettől a bizodalomtól fosztja meg 1935-ben erdélyi útja. Gömbös reformdemagógiája után a „tejtésvérek” vélt szolidaritása és a kisebbségi hídszerep utópiája lepleződik le előtte.³⁸

Erről a csalódásáról ad számot a *Magyarok Romániában* című esszéje, mely – Grezsa Ferenc véleménye szerint – a *Puszták népéhez* „hasonló tett és fölfedezés”.³⁹

³⁰ Grezsa uo. 235.

³¹ Grezsa uo. 241.

³² Grezsa uo. 249.

³³ Németh László: A magyar élet antinómiái. In N. L.: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. 104.

³⁴ Németh László uo. 117–118.

³⁵ Németh László uo. 118.

³⁶ Németh László uo. 118.

³⁷ Németh László uo. 120.

³⁸ Grezsa uo. 228.

³⁹ Grezsa uo. 296.

Németh László és Illyés Gyula életműve a bartóki modellben is összekapcsolódik Grezsa Ferenc munkáiban. Németh László teoretikusként világította meg a bartóki modell archaikumot és modernséget egybefogó jellegének nemzeti és egyetemes értékét, Illyés pedig *Bartók* című versében tette nyilvánvalóvá, hogy „Bartók zsenije a magyarság számára a történelem kataklizmái közepette is eligazító iránytű”.⁴⁰

Illyés Gyula életműve is fontos szemléleti forrása volt Grezsa Ferencnek. Okfejtése szerint „Illyés új drámái végső fokon egyetlen kérdésre keresnek feletet: miképp felehet meg az ember „nembeli lényegének”, a humánus, közösségtudat, a jobbító készség eszményének.”⁴¹

Illyés költészete arra is példa számára, hogy a nemzeti sorskérdések miként emelkedhetnek a nembeliség szintjére.

Cáfolja azt a vélekedést, mely szerint a nemzeti sorsot Illyés szemléletében tőlünk független erők határozzák meg. Grezsa épp azt hangsúlyozza, hogy Illyés szerint a nemzeti sors a közös akaratnak és cselekvésnek a függvénye.⁴² Ezt a meggyőződését Illyés versek mélyreható elemzésével hitelesíti. Azt a folyamatot mutatja be, amelyben „a nemzettudat lételméletté szélesedik”.⁴³

Illyésről szóló írásai a józanság, gondolkodói következetesség, a közösségi felelősség és életakarát nagy példáját állítják elének. Grezsa Ferenc a maga magyarságszemléletének és irodalomszemléletének a fő vonásairól is vall ezáltal. Az ő munkáiban is figyelmet kapnak a legkülönbözőbb ízlésirányok képviselői. Az egyes tárgyi kérdéskörökről, témákról mindig a „nembeli lényeg” megvilágításáig vezet.

Ez a nembeli távlat ad jelentőséget Grezsa Ferenc nemzeti kérdésekkel és a kisebbségi magyar alkotók műveivel foglalkozó írásainak.

Ezek az írások azt mutatják meg, hogy a közösségi lét sérülései az ember nembeli lényegének a sérülései.

A nemzeti, kisebbségi gondokat, jelenségeket Grezsa Ferenc mindig az egész emberi lét arányaiban szemléli. Ez a mérték a szemléleti alap íásaiban.

2.

Csoóri Sándor 1973-as, *Párbeszéd, sötétben* című kötetét az akkori líra egyik legjelentősebb teljesítményének minősítve jellemezte. „Költészete épp azért szuggesztív erejű, mert a legnagyobb intenzitással én-központú, egyszersmind világra, hazára hangolódó.”⁴⁴ Költészetében nincs sorompó a magánélet és a közélet között. Gazdag esztétikai elemzéssel hívja fel a figyelmet Csoóri Sándor szemléleti újdonságára az *Utazás, félálomban* című kötetének esszéiről szólva. Nem részletezi az akkor forradalminak számító gondolatokat, de rámutat jelentőségükre, arra, hogy Csoóri Sándor újraértelmezi Európa-tudatunkat,

⁴⁰ Grezsa Ferenc: *Bartók alakja az újabb magyar lírában*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 1999. 20.

⁴¹ Grezsa Ferenc: *Dráma és példázat*. Illyés Gyula: *Embereljük meg magunkat*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*. 39.

⁴² Grezsa Ferenc: *Illyés Gyula: Közügy*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*. Tiszatáj Könyvek. Szeged. 1999. 44–45.

⁴³ uo.

⁴⁴ Grezsa Ferenc: *Csoóri Sándor: Párbeszéd, sötétben*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*, 172.

értelmezése egyszersmind feladatvállalást is jelent: „a „rendezni végre közös dolgainkat” József Attila-i parancsát”.⁴⁵

Greza Ferenc a Németh László és Illyés Gyula nemzeti felelősségtudatát az új időben továbbvivő Csoóri Sándor munkáinak állandó kritikuskává szegődött. *A hiány és a szükségesség fojtott párbeszéde* című tanulmányában a költő és esszéíró szétválaszthatatlan egységét bizonyítva állapítja meg, hogy „Csoóri a magyar irodalom alkotói szereptudat-válságának közepette a közéleti költő feladatértelmezését korszerűsíti: megőrzi a magatartás világra, népre-nemzetre hangolt éberségét, de megfosztja patetikus-romantikus sablonjaitól”.⁴⁶ Csoóri alkotói jelenlétét másnak és többnek tekinti annál, hogy leírható lenne pusztán esztétikai kategóriákkal. „Ható- és mozgásköre a jelen idejű kultúra egésze (folklor, film stb.), sőt ezenkívül is a távlatos (a nemzeti sorsproblémákkal foglalkozó) politika régiója. Analógiájaként Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter emberi-közösségi felelősségvállalása idézhető.”⁴⁷ Csoóri későbbi köteteiről szólva is azt hangsúlyozza, hogy bennük létfilozófia és személyesség, közéletiség és az önépítés organikus egységben van. „A költő világképében a világ dinamikus modell: adottság és lehetőség feszültsége.”⁴⁸

Az 1990-ben írt *A költő Erdély-képe* című Greza tanulmány Csoóri Sándor egyik Erdély-versének, *Az elmulasztott utaknak* az elemzése és tág horizontú értelmezése. Bevezetőjében a magyar irodalom Erdély-képét Zrínyi, Ady, Kosztolányi, Németh László gondolataival idézi fel, majd az 1945 utáni időből Illyés Gyula munkásságát emeli ki, aki a nemzeti kisebbségek elnyomását a kollektív kizsákmányolás egyik válfajának minősítette és következetes küzdelmet folytatott az elszakított magyarság emberi méltóságáért és a magyar nemzeti tudat megújításáért. Illyés „éles határt von az internacionalizmusnak álcázott nacionalizmus, illetve az etnikum identitástörekvéséből és jogos önvédelméből származó patriotizmus között”.⁴⁹

Greza Ferenc Csoóri Sándort ebbe a Zrínyitől Illyésig megnevezett szellemi vonulatban látja. „Csoóri nemcsak folytatója e gondolkodásbeli hagyománynak, de továbbfejlesztője is. A nemzeteszmét megtisztítja a hozzá tapadt romantikus illúzióktól, tudatosítja, hogy a politikai hatalommal szemben – a kisebbségek dolgában is – politikai erőt és logikát kell felvonultatni, élesen bírálja a pártállam megalkuvását, közömbösségét a határon túl élő magyarság sorsa iránt. Nem területi, hanem erkölcsi revíziót sürget: a múlt bevallását, a szellemi igazságtétel igényét, az emberi és közösségi autonómia megteremtését.”⁵⁰

Megállapítja, hogy a Csoóri versében a külső események belső létfolyamat függvényében, a képzettársítás technikájával és a gondolatmenetet alkalmi jelentésekkel bővítők vannak jelen. Előre jelzi ezeket a versben megjelenő motívumokat: a szárazajtai pogromot, Szilágyi Domokos öngyilkosságát, az elrománosodott magyar temetők látványát és *A halottak élén* című Ady-verset. Majd Babits *Messze, messze...* és Illyés *Gyalogút* című versével az elképzelt utazás hasonló lírai szituációja alapján veti össze Csoóri művét és

⁴⁵ Greza Ferenc: Csoóri Sándor: Utazás, félálomban. In G. F.: Vonzások és vallomások, 180.

⁴⁶ Greza Ferenc: *A hiány és szükséges fojtott párbeszéde*. In G. F.: Vonzások és vallomások, 189.

⁴⁷ uo. 190.

⁴⁸ Greza Ferenc: Élmény és antropológia szervülése. In G. F.: Vonzások és vallomások, 199–200.

⁴⁹ Greza Ferenc: *A költő Erdély-képe*. In G. F.: Vonzások és vallomások, 219.

⁵⁰ uo. 219.

lényeges különbségre mutat rá. A Csoóri-verset nem az egzotikus szépségek iránti vágy és nem a felfedező kedv vagy a népi bölcsesség motiválja, hanem „az igazságtétel elemi szenvedélye” teremti meg. Belső táját sem a szecesszió pompaszeretete vagy a leíró tárgyiaság jellemzi, hanem a végzetszerűség tragikumuma. A Csoóri-versben az elmulasztott utak látvány és látomás egységében „a némaságtól a szóig, a megdöbbenéstől a meditációig terjedő tudatfolyamatot” rajzolják ki. „Az indulat stációi: az „utazás félálomban” költői mámor, a szorongás és félelem közérzete, az igazságtevés szenvedélye, a katarzis utáni sóvárgás, majd a kegyetlenül őszinte helyzettudat – teljes személyiségtörténeté állnak össze. A kohézió másik feltétele és tényezője: a példázatszerű általánosíthatóság. Az Erdélyben „kizökkent” idő – mindenfajta kisebbségi lét jelképeként – egyetemes emberi sorslehetőség.”⁵¹

Greza Ferenc 1990-ben írta elemzését Csoóri Sándor Sütő Andrásnak ajánlott verséről. Jó érzékkel vette észre ennek a versnek különleges esztétikai karakterét és fontosságát a kisebbségi magyarság sorsproblémáinak megvilágításában. Sütő András másfél évtizeddel később vallotta erről a „személyes emlékből Erdély fölé kibomló történelmi látomás”-ról, hogy „ennek a versnek minden igéje, képe, halotti sereglésben vonuló borzalma: Tény. Minden körbepillantása: véres krónikák tanúságával ellenőrizhető számbavétel. Ennek a versnek hangtani képlete: hármas kalapácsütés: MEG-TÖR-TÉNT.”⁵²

Greza Ferenc tanulmányai megmutatják azt is, hogy az 1945 utáni évtizedekben Magyarországon a századelő ábrázolásából hiányzik a trianoni nemzeti tragédia sötét színtöltje, a „felszabadulás” idealizált képéből kimaradt a háborús vereség és a megszállás katalizmája és kimaradt 1956 forradalmának az ábrázolása is. A „visszamenőleges hiánypótlás” is csak „fájdalmas ütemkülönbséggel” történt.

E „sorstisztító vonulat”-ban értékelt Greza Ferenc Jókai Anna *Szegény Sudár Anna* című regényét: „Hőse több önmagánál, egy darab Erdély, akiben a kisebbségi magyarság karaktere és létállapota testesül meg, egy darab emberiség, akit a hatalom megaláz, egzisztenciájától megfoszt és virtuális börtönbe zár.”⁵³ Greza nagy empátiával elemzi az erdélyi magyar asszony sorsát, akitől a román diktatúra megtagadja „az emberség és a nemzetiségi identitás megőrzésének esélyét”.⁵⁴ Az *Iszony* Kárász Nellijének altruista ellenképét látja Sudár Annában, akinek története „a székely népballada és az erdélyi emlékirat-irodalom műfaji hagyományát követi”.⁵⁵ Jókai Anna regényét értékes írói teljesítménynek és megszívlelendő állásfoglalásnak minősíti abban a vitában, mely „a kisebbségi kérdésben – parciális egyoldalúsággal – egyfelől a személyiség, másfelől pedig a közösség jogvédelmét emeli ki”.⁵⁶ A regény legfőbb sugallataként az egyén és a közösség, a társadalmi igazság és az emberi erkölcs összehangolását nevezi meg.

⁵¹ uo. 224.

⁵² Sütő András: *Fehér holló feketében. Csoóri Sándor 75. születésnapjára*. In S. A.: *Létvégi hajrában*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2006. 108.

⁵³ Greza Ferenc: Jókai Anna: *Szegény Sudár Anna*. In G. F.: *Vonzások és vallomások*, 237.

⁵⁴ uo. 238.

⁵⁵ uo. 239–241.

⁵⁶ uo. 241–242.

3.

Németh László, Illyés Gyula és mások példája mellett a Tiszatáj című folyóiratban való otthonossága is ösztönözhetette Grezsa arra, hogy elsősorban Németh László életművére irányuló irodalomtörténeti munkássága mellett kritikus figyelmét a határon túli magyar irodalmakra is kiterjessze.

Szakszerű tárgyilagossággal és a tárgyára ráhangolódó érzékenységgel szolt a kisebbségi magyar irodalmak néhány jelentős alkotójának munkásságáról. Tervezett tanulmánykötetében *A kisebbség nembelisége* címet adta annak a ciklusnak, amelyik a kisebbségi magyar irodalmakról szóló írásait foglalta magába. Ehhez az elképzeléshez maradt hű Olasz Sándor, amikor Tiszatáj Könyvek sorozatában két kötetben megjelentette Grezsa Ferenc tanulmányait. 1998-ban *A mintaélet forradalma* címmel a Németh Lászlóról szóló, könyvben még kiadatlan írásait publikálta, 1999-ben pedig a *Vonzások és vallomások* kötetben adta ki Grezsa Ferenc egyéb hátrahagyott írásait – köztük *A kisebbség nembelisége* ciklust. Ez a cikluscím Grezsa kisebbségszemléletének legfontosabb vonását emeli ki.

Grezsa Ferenc rendkívül lelkiismeretes kritikus volt. Mindig tág szellemi horizontot rajzolt az általa vizsgált mű fölé, mielőtt elmélyült annak bemutatásában és értékelésében.

Szemléletének ez a távlatossága kölcsönösen összefügg azzal, hogy a kisebbségi magyar irodalmak kiemelkedő alkotóinak műveit vizsgálja. Ezek a művek teret nyitottak neki ahhoz, hogy egyetemes összefüggésekben tárgyalja a kisebbségi magyar irodalmakat, hogy a kisebbség nembeliségét elemezze.

Tózsér Árpád irodalomtörténeti és költői munkáiról szólva az életmű egységére hívja fel a figyelmet. Annak ellenére teszi ezt, hogy maga is rámutat a költő pályájának arra a jellegzetességére, hogy abban a szüntelen változás, a másság akarása jellegadó. „Az összegezésből kiderül, hogy Tózsér pályája – éles, öntagadó, előjelváltó fordulatok helyett – az önmegőrző folytonosság és korábbi, lappangó hajlamait érvényre juttató megújulás dialektikájával jellemezhető.”⁵⁷ Középről követi a költői pálya szemléleti módosulásait és az azokban megjelenő „kisebbségtörténelmet”. A költői önszemléletben a lírai hős a történelemnek háttal álló gyermeki kényszerhelyzetből sokféle kísérlet után a mindennel szembenéző gondolkodóig érkezik. „Élmény, jelentés konkrétsága, ha néha a költemény perifériájára szorítottan is, de Tózsér legelvontabb konstrukciójában is jelen van.”⁵⁸ Grezsa Ferenc 1996-os elemzése Tózsér Árpád életművét a magyar irodalom legszerveesebben fejlődő alakulatainak egyikeként minősíti, s ez alapján biztos abban, hogy a költő a jövőjét is az eddigi teljesítményéhez méltón választja meg: „sorskérdésekre válaszoló felelősséggel, az esztétikum magas szintjén”.⁵⁹ Grezsa elemzése nemcsak jellemez, hanem ösztönöz is.

Dobos László *Sodrásban* című regényét értékelő kritikája szerint Dobos e műve nem az író szabálytalan trilógiáját folytatja, hanem „a nemzetiségi tudat azon áramlatait képviseli, amelyek a hangsúlyt a pusztán sérelmi politikáról, a lét parciális érdekű ábrázolásá-

⁵⁷ Grezsa Ferenc: Az életmű egysége. Tózsér Árpád: Régi költők - mai tanulságok; Körök. In G. F.: *Vonzások és vallomások*, 297.

⁵⁸ uo. 301.

⁵⁹ uo. 302.

ról – a kisebbség nembeliségét és kultúrájának nagykorúságát bizonyítandó – az általános emberi problematikára helyezik át”.⁶⁰

Németh László-i elvet szembeesít itt Grezsa Ferenc a kisebbségi magyar irodalmakkal. A kisebbség nembelisége az jelenti, hogy a kisebbség is jogosult minden emberi érték birtoklására és a kisebbség is képes egyetemes emberi értékű alkotásokat létrehozni úgy, hogy közben önmaga sajátos problémáinak is hangot ad.

„Felfogásában a szociális igazság emberi igazsággá tágul, a nemzeti önérzet humánus joggá, a provinciális perspektíva kelet-közép-európai gondolkodássá.”⁶¹

Grezsa Ferenc elemzése feltárja ennek az egyetemességnek az esztétikai jegyeit: „A regény ideje (síkváltásokra kényszerülön) felgyorsul, tere absztraktabbá válik, az ábrázolás kibővül a fogalmi esszé asszociatív érzékenységgel és az emlékidéző líra dúsabb képiséggel.”⁶²

Ez az esztétikai jellemzés nem tolja háttérbe a kisebbség létproblémáit, hanem éppen az összetett esztétikai ábrázolás révén emeli ki azokat. A regényvilág irányítja rá a figyelmet a kisebbségi lét abszurditásaira. „Mi az oka, hogy az egydimenziós szemlélet: a szektás türelmetlenség és a mindenkibe Krisztus-szöveget verő éberség-mánia a kelet-közép-európai térségben hatékonyabban befolyásolja a kisebbség belső életét, mint az államalkotó nemzetét?”⁶³ – kérdezi.

A kisebbségi lét alapkérdéseit megvilágító Grezsa Ferenc emellett pontosan jelzi a regény alkotói dilemmáját is. Azt, hogy „a sematizmus korának és tudatállapotának élethű ábrázolásával nem válik-e maga a regény is sematikussá? A tárgy nem hat-e vissza a megformáltságra, a gondolkodásbeli panelek leírása nem lesz-e egy kicsit maga is panelszerű?”⁶⁴ Az elemzés ezen a ponton is a regény esztétikai értékére mutat rá, jelzi, hogy az önmagukban sematikus elemek „az eszme iróniája”-ként jelennek meg „a mindennapok hűs-vér valóságában”.⁶⁵

Gion Nándor novellafüzér kötetéről, *Az angyali vigasságról* szólva pontosan helyezi el az írók azok között, akik „a *másság* szüntelen drámája helyett a *változatok* megszokott világát élik” műveikben. Világirodalmi távlatot is ad ennek a típusnak midőn azt írja, hogy „az ő faulkneri Yoknapatwja-ja a bácskai Szenttamás”, minden művével ennek „valóságos és mítoszi közegébe ereszkedik vissza”.⁶⁶ Közelebbi analógiaként pedig Mátyás Iván külvárosi elbeszéléseire utal. A novellafüzér Gion két alapvető témáját, „a szülőfalura való visszaemlékezés líráját és a kisebbségi létezés társadalmi-emberi folyamatainak racionális tanulmányozását egyetlen mű medrébe tereli”.

Ezt a megállapítást Grezsa Ferenc ismét a kisebbség nembeliségének a hangsúlyozásával vezeti be: „Az itt és most konkrétsága sohasem az elkülönülő sajátosságra, hanem

⁶⁰ Grezsa Ferenc: A kisebbség nembeliség. Dobos László: Sodrásban. In G. F.: Vonzások és vallomások, 303.

⁶¹ uo. 303.

⁶² uo. 303.

⁶³ uo. 304.

⁶⁴ uo. 305.

⁶⁵ uo. 306.

⁶⁶ Grezsa Ferenc: Regényen innen és túl. Gion Nándor: Az angyali vigasság. In G. F.: Vonzások és vallomások, 309.

a közös emberire nyit ablakot, a lételevő gondolkodáshoz és az antropológiai ábrázoláshoz szolgáltat anyagot és ürügyet.”⁶⁷ A novellafüzérben „nem a személyiségkép, hanem az emberlét minőségéről való meditáció áll az ábrázolás fókuszában”.⁶⁸

Erkölcsei beszédre való tanítás a címe a Bretter György esszéit nagy empátiával bemutató recenzióknak. Az erkölcs a gondolkodásnak is fokmérője. Mert igaz, hogy a Bretter-esszé a metamorfózis terepe, de a felelősség és gondolkodásbeli következetesség, kérelhetetlenség műfaja is. Bretter szerint „a gondolat megszünteti magát, ha megalkuvó módon megáll a félúton”.

Németh László és Grezsa Ferenc kisebbség-szemléletére egyaránt érvényes a brettei elv, az „itt és most” helyett a cselekvő történelmi jelenlétre, történelemalakításra szólító „itt és más”. Bretter gondolkodásában a nyelv erkölcsi tényező is a kifejezés ösztönző ereje révén. Életművét az etikai szigor fogja egységbe. „Eszmények égboltját rajzolja az ember fölé, még sincs utópia a távlataiban. Az eleven kisebbségi kultúra öntudata, megmaradás- és egyetemességigénye ihleti.”⁶⁹

Kányádi Sándor lírájának drámai hangvételét elemezve is a közösségi felelősség megnyilatkozására mutat rá Grezsa Ferenc: „Sohasem öncélú: egy élő, eleven közösség tükör- és vágyképe. Egy pillanatra se egyéni kiút- vagy menedékkeresés, hanem sorssal, történelemmel való szüntelen szembenézés. Ezer kacccsal fonódik, kapcsolódik a kollektívumba: kultúrába, népeletbe, hagyományba.”⁷⁰ A kisebbségi közösség lételményeiben gyökerező költészet a lét határainak a tágításával, az emberhez méltó, teljesebb élet gyakorlóterepe.

A kisebbségi magyar irodalmakból Grezsa Ferenc Sütő András munkásságát és sorsát követte legtöbb figyelemmel. *Évek, hazajáró lelkek* című, 1981-ben megjelent könyvéről *Sziszüfosz mai szerepben* címmel írt az Új Írásban.⁷¹ Kitérő érzékkel elemezte ezt a különleges könyvet. Hangsúlyozta, hogy Sütő András nem szokvány szerinti kritikus, őt a kisebbségi magyar kultúra adottságai és lehetőségei közötti különbség ösztönözte irodalom-szerző cikkek írására már az ötvenes és hatvanas években. Könyvében ezekkel a korai írásaival szembeállítja Sütő András. „A bő kommentár, múlt és jelen idősíkjának, szöveg és értelmezés nézőpontjának drámai egymásra vetítése nemcsak az önértékelés hitelét növeli, helyreállítja szándékok és realitás egyensúlyát is”⁷²- állapítja meg Grezsa Ferenc.

Az „önfeltárási szenvedély és objektivitásigény” szerencsés ötvözetének minősíti Sütő könyvét, mely „bonyolult folyamatok kezdőpontját kutatja, hogy korát teljesebben megérthesse”. A múlttal való szembeállítás önmegegyező, önmegerősítő munkáját végezte el ebben a könyvében Sütő András. A provincializmus veszélyével való számvetés is ez a könyv. Sütő András a provincializmust nem térbeli, hanem világnézeti beszűkülésnek tartja, s a helyi gondok egyetemes érvényű kifejezésében jelöli meg saját küldetését.

Grezsa Ferenc árnyaltan mutatja be azt az alkotói küzdelmet, amelynek eredményeként Sütő András kiszabadította magát a sematizmus és a politikai függőség hosszán tartó

⁶⁷ uo. 310.

⁶⁸ uo. 312.

⁶⁹ uo. 317.

⁷⁰ Kányádi Sándor: Szürkület. In G. F.: Vonzások és vallomások, 320.

⁷¹ Grezsa Ferenc: Sziszüfosz mai szerepben. Sütő András: Évek - hazajáró lelkek. Cikkek, naplójegyzetek, 1953–1978. Új Írás, 1982. 4. 106–108.

⁷² uo. 107.

rabságából. Sütő András életműve „megújulásának az egyik katalizátora a népi irodalom jelentőségének a fölismérése”⁷³ volt. Nagy példák ösztönözték önmaga vállalására, másrészt pedig arra, hogy az esztétikai értéket és az irodalom közéleti felelősségét ne állítsa szembe egymással, hanem a kettő egységét teremtsen meg.

Az is kitűnő megfigyelése Grezsa Ferencnek, hogy „a metafora Sütő képi gondolkodásának nemcsak „abroncsa”, egységbe szervező ereje, hanem summája, „mikrokozmosza” is egyszerre. A portré energiakonzentrációja. Ennek megfelelően jellemzi Németh Lászlót mint „a szellem Odüsszeuszát”, Kormost „halálmotozta Orpheuszként”, Nagy Imrét „az árral mindétig szembeüszó pisztrángtermészetnek”, a Kós Károly-i prózát pedig mint „kovácsoltvaskapu-rengeteget”. A jellem szinte archetipikus magatartásmintává súlyosodik. Tablónak a kép a közösségi szituáció révén bővül.”⁷⁴

Sütő Andrást 1986-ban, az első róla szóló monográfia ismertetésekor is a legnagyobbak között helyezte el: „Sütő „közösségi realizmusa” méltó folytatója Tamási Áron „otthonkereső és otthonteremtő” kísérletének, alkotói teljesítménye elválaszthatatlan a korszerű nemzettudat – személyiség, magyarság és emberiség ügyét összekötő – illyési modelljétől.”⁷⁵

1991-ben a Sütő életműsorozatának második darabjáról, az *Omló egék alatt* címmel megjelent esszégyűjteményről írt tanulmányában a Sütő Andrást ért gyilkos szándékú támadás miatti megrendülésének és felháborodásának is hangot ad. Majd érzékletesen bemutatja Sütő András szemléleti fejlődését a fiatalkori mesélő anekdotizmusától az egyetemes magyar kultúra élvonalába emelkedő művészi kiteljesülésig.

Sütő András esszéire is érvényesnek tartja a Németh László-i meghatározást, mely szerint az esszé célja túl van anyagán. „Portréi, műelemzései mögött mindig feldereng az erdélyi valóság komorsága, a nemzetiség megmaradásának sors- és vágyképe, a szétszóródásban és jellegvesztésben a sajátosság méltóságát őrző igény.”⁷⁶

Sütő András esszéinek hősei az erdélyi magyarság atlaszai, égtartó emberei. Az esszéket motívumszerűen behálózó mitikus képek, mitikus párhuzamok egyetemes távlatot rajzolnak Sütő András küzdő szellemi emberei mögé. A mitikus párhuzamok a kisebbségi létküzdelem erőforrásai is, hiszen az egyetemes horizontba emelik a kisebbségi sorssal szembeszegülő embert.

Grezsa Ferenc írásai azzal adnak rangot a határon túli magyar irodalom kiemelkedő alkotásainak, hogy esztétikai jellegük elemzése az ő munkában elválaszthatatlan a kisebbség nembeliségének, egyetemesség igényének a megmutatásától.

⁷³ uo. 107–108.

⁷⁴ uo. 108.

⁷⁵ Grezsa Ferenc: „A megmaradás esztétikája”. Görömbei András Sütő-monográfiája. In G. F.: Vonzások és vallomások, 396.

⁷⁶ uo. 324–325.